

Borgholms slottsruin

Jungfrutornet samt Nya kungshusets fasad mot väster
Antikvarisk medverkan

Statens fastighetsverks objekts nr. H323
Borgholm 8:16, Borgholms kn, Kalmar län, Öland

Richard Edlund

Kalmar läns museum
Byggnadsantikvarisk rapport maj 2017

Kalmar läns museums bebyggelseenhet

Kalmar läns museums bebyggelseenhet utför antikvarisk medverkan vid förändringar och renoveringar av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse/bebyggelsemiljöer. Flera medarbetare är också certifierade som sakkunnig kontrollant av kulturvärden enligt Plan- och bygglagen.

Kalmar läns museum kan även erbjuda expertis inom exempelvis land- och marinarkeologi, konservering och kulturmiljöpedagogik.

www.kalmarlansmuseum.se

Statliga byggnadsminnen

Regeringen beslutar efter framställan från Riksantikvarieämbetet om en byggnad ska förklaras för statligt byggnadsminne enligt förordning (2013:558) om statliga byggnadsminnen. Skyddsbestämmelser anger på vilket sätt byggnadsminnet ska vårdas och underhållas och i vilka avseenden det inte får ändras.

Avsikten med byggnadsminnesförklaringen är att garantera ett långsiktigt bevarande och underhåll av hög kvalitet men även att tillgängliggöra byggnader och miljöer så att människor nu och i framtiden ska kunna få del av historiska kunskaper och upplevelser.

Om det finns särskilda skäl får ett statligt byggnadsminne ändras i strid med skyddsbestämmelserna. Det är Riksantikvarieämbetet som har tillsyn över de statliga byggnadsminnena och prövar frågor om tillstånd till åtgärder som strider mot skyddsbestämmelserna. I Riksantikvarieämbetets tillsynsansvar ingår att följa vård och underhåll av byggnaderna och bevaka att arbeten utförs i enlighet med skyddsbestämmelserna, så att de kulturhistoriska värdena inte minskar.

Borgholms slottsruin

Jungfrutornet samt Nya kungshusets fasad mot väster

Antikvarisk medverkan

Statens fastighetsverks objekts nr. H323

Borgholm 8:16, Borgholms kn, Kalmar län, Öland

Författare
Copyright
Redaktion
Förlag

Bebyggelseantikvarie Richard Edlund
Kalmar läns museum 2017
Richard Edlund, Stefan Siverud
Kalmar läns museum

Författare	Bebyggelseantikvarie Richard Edlund
Text	Richard Edlund
Foto	Richard Edlund (om inte annat anges)
Grafisk form	Stefan Siverud
Bildredigering	Stefan Siverud
Granskad av	Bebyggelseantikvarie Magnus Johansson
Beställare	Statens Fastighetsverk, Ulrica Hilliam, Karlskrona
Arkitekt	Slottsarkitekt Erik Wikerstål, Wikerstål arkitekter
Entreprenör	RM bygg, Kalmar
Projektör	Slottsarkitekt Erik Wikerstål, Wikerstål arkitekter
Byggledning	Ingenjörfirman M. Gustavsson AB, Richard Petersson
Tillstånd	Arbetet är att betrakta som underhållsåtgärder
Renoveringsperiod	December 2015–juni 2016
Övriga handlingar och digitala fotografier	Förvaras i Kalmar läns museums topografiska arkiv

Innehållsförteckning

Inledning	7
Skydd	7
Historik	8
Borgholms slott	8
Jungfrutornet, en del av Johan III:s slott.	8
Tessins ombyggnad av Borgholms slott	9
Bevarande åtgärder, restaureringar	9
Utförda åtgärder och motivering för åtgärderna	10
Kulturhistoriska iakttagelser under arbetet	11
Källor	12
Bildbilaga	13

Inledning

På uppdrag av förvaltare Ulrica Hilliam, Statens fastighetsverk, har Kalmar läns museum utfört antikvarisk medverkan vid underhållsarbeten på Borgholms slottsruin. Antikvarie Richard Edlund, Kalmar läns museum har utfört arbetet.

Skydd

Slottsruinen förklarades som statligt byggnadsminnesmärke, numera benämnt statligt byggnadsminne, den 25 januari 1935. År 1940 tillkom ett skyddsområde och 2008 fick ruinen skyddsföreskrifter.

Historik

Borgholms slott

Borgholms slotts äldsta kända byggnad, kärntornet byggdes av allt att döma på 1100-talet och grunden frilades 1929 vid en arkeologiskutgrävning. Det visade sig då att torngrunden hade en diameter av knappt 17 m och att murarna var 5,5 meter tjocka, vilket talar för att tornet bör ha varit minst 20 m högt. Tornet revs 1652-53. Det första skriftliga belägget för Borgholms slott finns i ett brev utfärdat av kung Magnus år 1281. I brevet omnämns en nyuppförd borg, benämnd ”vår borg”, till vilken skatt skulle betalas. Den var ursprungligen fristående, något senare byggdes en ringmur. Den enda bevarade byggnaden från medeltiden är det gamla kungshuset omedelbart norr om norra längan.

Den strategiska placeringen högt uppe på landborgskanten kan ha varit ett bra skäl till att befästa platsen. Landborgskanten stupar här drygt 30 m ned mot strandslätten och ger ett gott skydd från två sidor. Från borgen kunde delar av Kalmarsund med Köpingsvik övervakas. Slottet byggdes om till en kvadratisk högborg från år 1360 till 1520. Den nya nästan kvadratiske högborg som växte fram under 1360-70-talen hade en nästan 3 meter tjock ringmur. Därefter byggdes en långa efter den västra muren mot sjön. Ringmurens längd utmed branten var närmare 52 meter. Olika ombyggnader av Borgholms slott pågick fram till 1520.

Jungfrutornet, en del av Johan III:s slott

Ett nytt skede i slottets historia började när Johan III blev kung. För att kunna uppföra ett nytt slott lät Johan III riva större delen av medeltidsborgen. Byggandet av renässansslottet påbörjades 1572 och pågick till 1592 efter ritningar och under ledning av Dominicus Pahr. Slottet bestod nu av fyra hörntorn och den västra längan. De tre övriga längorna var inte byggda utan bestod av en yttermur med inre loggior. Det norra tornet i västra längan kallas Jungfrutornet. Under 1500-talet grävdes Jungfrubrunnen 54 meter djup. Mellan år 1572 och 1592 byggdes det norra tornet, Jungfrutornet samtidigt som resten av Johan III:s renässansslott uppfördes. Tornet var tre våningar högt och inneslöt den befintliga Jungfrubrunnen.

Det Nya Kungshuset uppfördes mellan 1572 och 1576, som tillfällig bostad till Johan III tills slottslängorna var färdigbyggda. Då arbetena avstannade var slottet inte färdigbyggt. Slottet kom senare att skadas i Kalmarkriget 1611-1613. Axel Oxenstierna såg ingen framtid för slottet och han skriver 1633 att det möjligen kunde användas som jakthus.

Tessins ombyggnad av Borgholms slott

Det var en 28-årig Nicodemus Tessin d ä (1615-1681) som fick i uppdrag att rita och senare leda arbetet med att modernisera slottet. Bevarade ritningar ger oss en bild av hur Tessin tänkt sig slottets utformning. Fyra längor i tre våningars höjd med en stor kvadratisk borggård i mitten, fyra runda hörntorn i samma höjd som längorna, putsade fasader med regelbundet utplacerade fönster och dörrar.

År 1643 murades ett antal av fönstren i väster. Detta inbegrep även Jungfrutornet där samtliga fönster längst ned murades igen. På en av Tessins ritningar där fasaden är synlig kan man tolka det som om bottenvåningens fönster på tornet var tänkta som blindfönster. Möjligen så förändrade Tessin fönstren på tornet genom att göra dem smalare. Då Karl X Gustav 1651 flyttar in på slottet är det troligtvis i Nya Kungshuset han till en början bosätter sig i. Efter det att Carl X Gustav avlidit 1660 avstannade arbetet på Borgholms slott. På tornets utsida återfinns idag år 2015 rester av byggnadsställningen, stumpar av rundvirket är synligt som kan indikera att det även återstod arbeten på Jungfrutornet. En del av arbetsstyrkan överflyttades till domkyrkobygget i Kalmar som påbörjats 1660 under Tessins ledning. Arbetet på Borgholms slott återupptogs av Carl XI och stod under åren 1687-93 under

ledning av Abraham Winantz, Tessins styvson, men exakt hur mycket som gjordes då är inte klarlagt. Ombyggnaden av Borgholms slott blev inte slutförd och under 1700-talet förvandlades slottet allteftersom till en ruin. I den norra längan startade den 14 oktober 1806 en eldsvåda som spred sig och förvandlade slottet till en ruin.

Bevarande åtgärder, restaureringar

På 1880-90 talet revs resterna av takfoten av sten bort från Jungfrutornets krön. Istället täckte man murkrönet med kalkstenshällar. Utsidan på tornet foglagades till en del under 1920-40-talet och vissa arbeten, som betonginjektering av fasadytor, genomfördes även på 1960-70-talet. År 1976 revs muravteckningen av kalksten på krönet från slutet av 1800-talet bort och istället gjöts en tunn avteckning. År 1996 sattes glas in i öppningen åt väster.

Utförda åtgärder och motivering för åtgärderna

Fasaden på Jungfrutornet och Nya Kungshuset kan delades in i två delar, fasadyta utan puts och fasadyta med puts. Fasadytan utan puts foglagades med ölandsbruket. Det naturligt hydrauliska kalkbruket som använts till såväl murning som fogning är bränt av öländsk kalksten i en kalkugn intill Borgholms slottsruin på uppdrag av Statens Fastighetsverk. Bruksblandningen till murning och fogning har skett enligt tabellen nedan.

Syftet med underhållsåtgärderna är att med traditionella material och metoder säkra ruinens fortlevnad. Detta sker genom att man i projektet använder en på platsen bränd kalk i murbruket. Till detta kommer en del säkringsåtgärder som består

av rostfria järnkrampor och kilar som utförts i begränsad omfattning för att minska risken för att stenar ska lossna ur murverket.

Målet med underhållsarbetet är att säkra och underhålla murverket men inte rekonstruera förlorade partier eller sätta igen eller göra bruksavjämningar i bomlagshålen efter rundvirket. De begränsade ytorna med puts har i en del fall mindre lakuner, hål mitt i på mellan 5–15 cm. Ett fåtal gamla lagningar täcktes med fint öländskt kalkbruk för att bli mindre iögonfallande. Placeringen av förstärkningsjärn finns redovisad i en särskild bilaga där varje fönsteröppning kodats. Även väggytorna har indelats i sektioner, se bilaga.

	Volymförhållande	Viktförhållande
Foglagning	1 Kh : 2,5 grus	Kh 100/750
(ursprungliga anvisningar)	1 Kh : 1 grus alt 1 Kh : 2 grus	Kh 100/300 alt Kh 100/600
Murning	1 Kh : 2 grus	Kh 100/600

Kulturhistoriska iakttagelser under arbetet

Rum 150 i Nya Kungshuset är det rum som ligger närmast Jungfrutornet, i rummet genomfördes en arkeologisk utgrävning 1963. Samma år gjordes som tidigare nämnts förstärkningsarbeten i grunden. Sprickor i berggrunden ut mot branten i väster fylldes med sprutbetong. Bergpartier förankrades i bakomvarande berg med fastinjektera-

de armeringsjärn. Nya kungshusets vägg i väster är injekterad med dold betong på flera ställen, omfattningen är inte helt klarlagd, möjligen är den ganska omfattande. Betongen har fixerat murverket. Det går inte i dagsläget att påvisa skador orsakade av den irreversibelt tillförda sprutbetongen.

Källor

Andrén, Erik, *Skokloster*, 1948.

Lakoncinsky, Zygmunt, *Borgholms slott. Öland III*, 1949.

Rosell, Ingrid, *Borgholms slott och Tessin d.ä. Fornvännen* 1998.

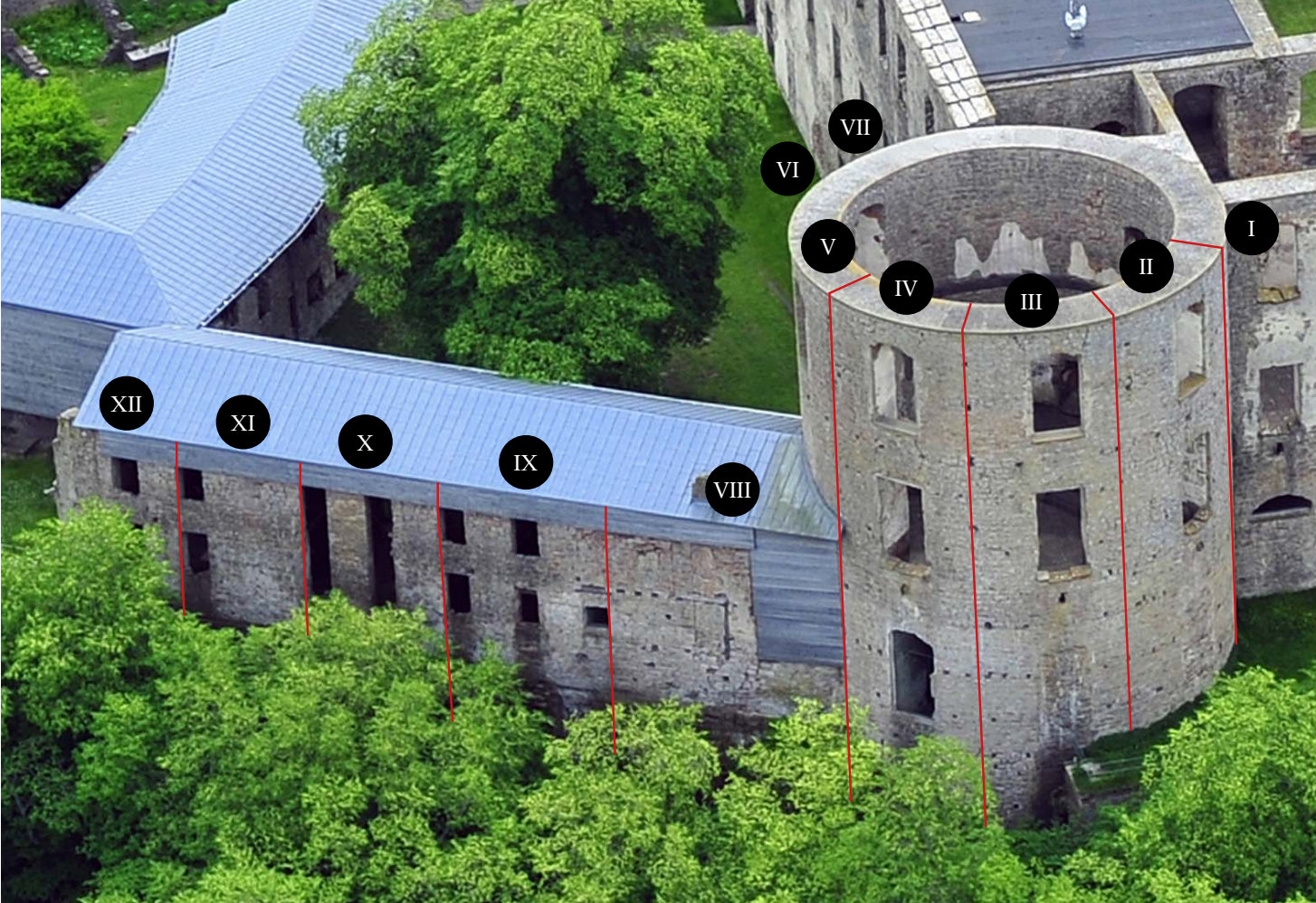
Rudolfsson, Jim, *Borgholms slott*, 2003.

Vårdprogram Borgholms slottsruin H323, 2011.

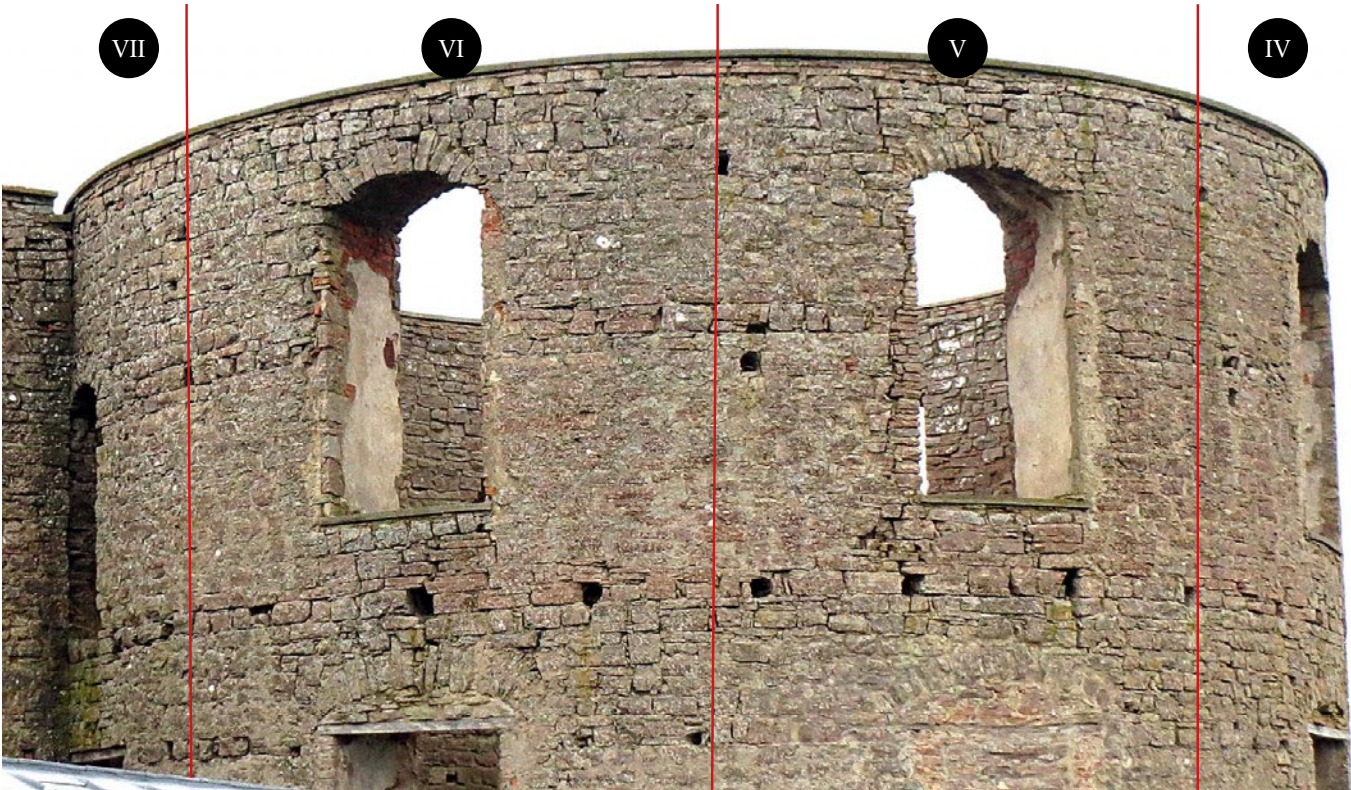
Bildbilaga

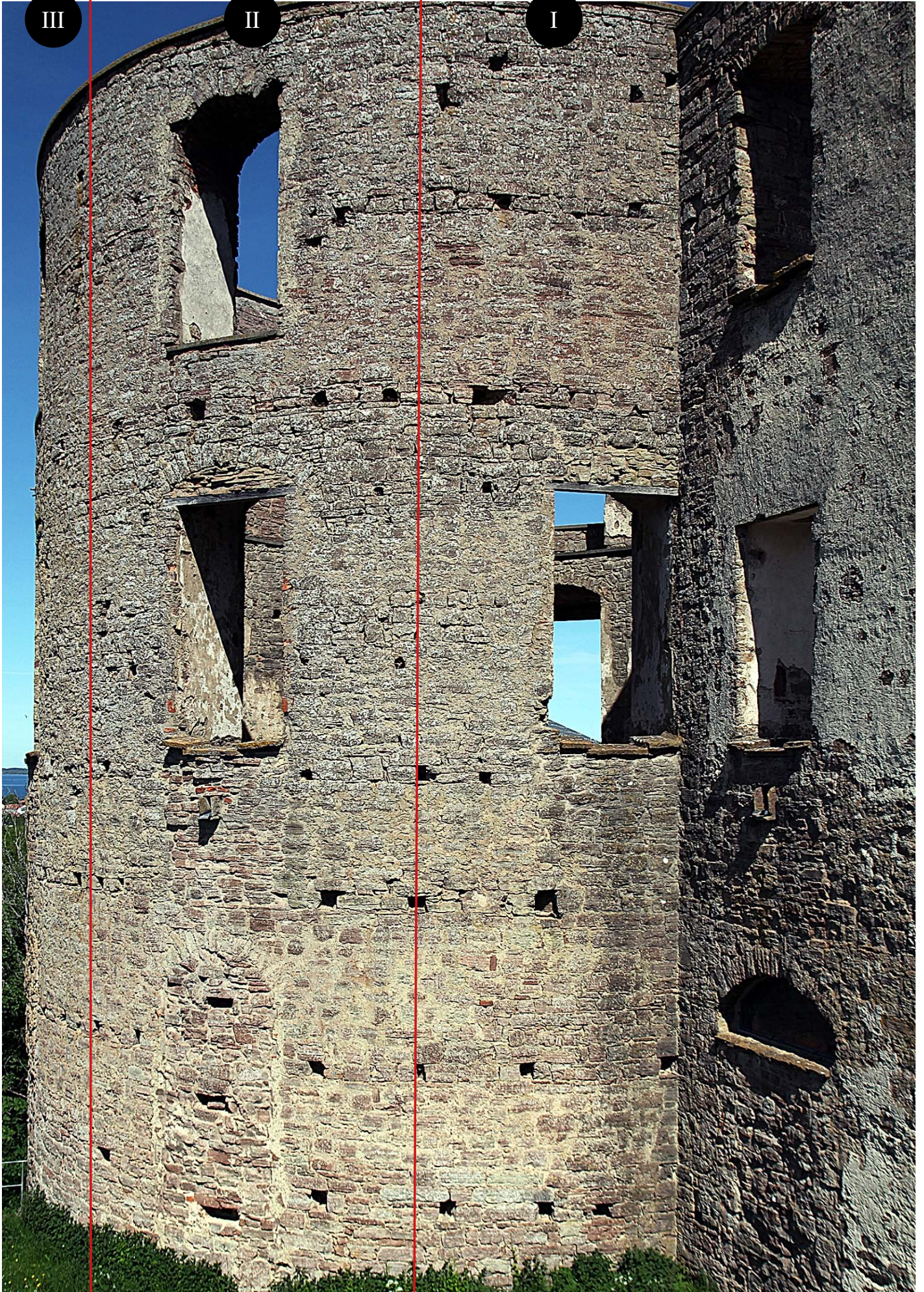
Sektionsindelning av murverket.....	14
Ritning över sektionsindelning och använda benämningar på öppningar	16
Utförda förstärkningar med stål.....	17
Före- och efterbilder.....	22

Sektionsindelning av murverket.

Bakgrundsfoto: Erik Wikerstål.

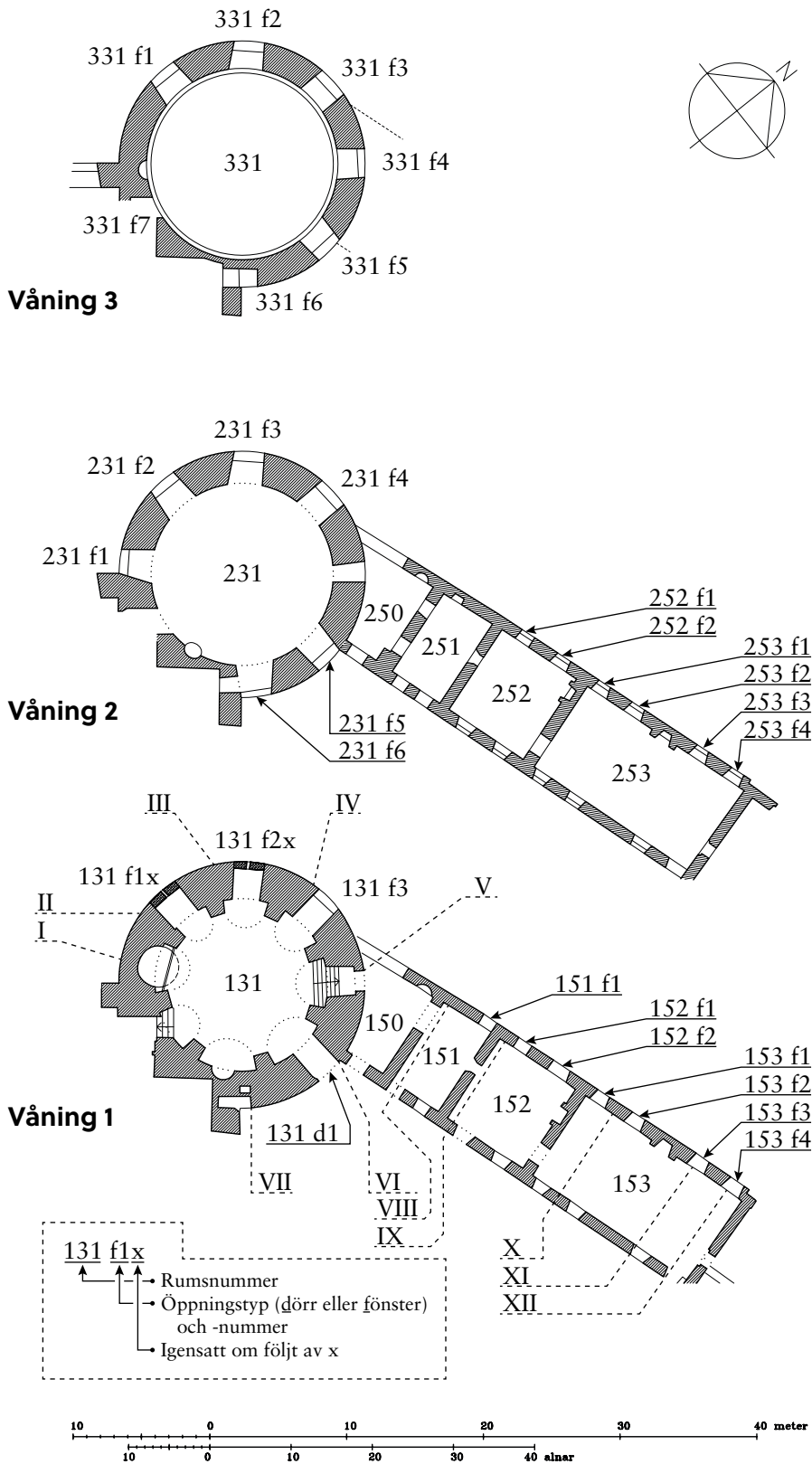

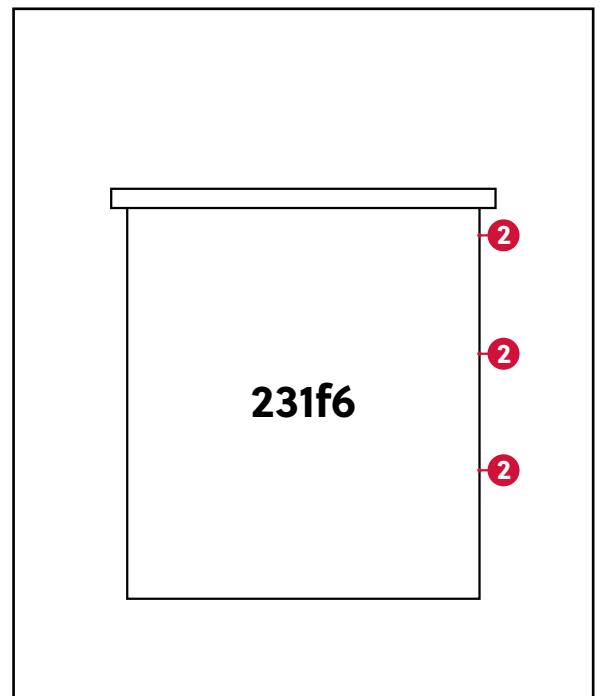
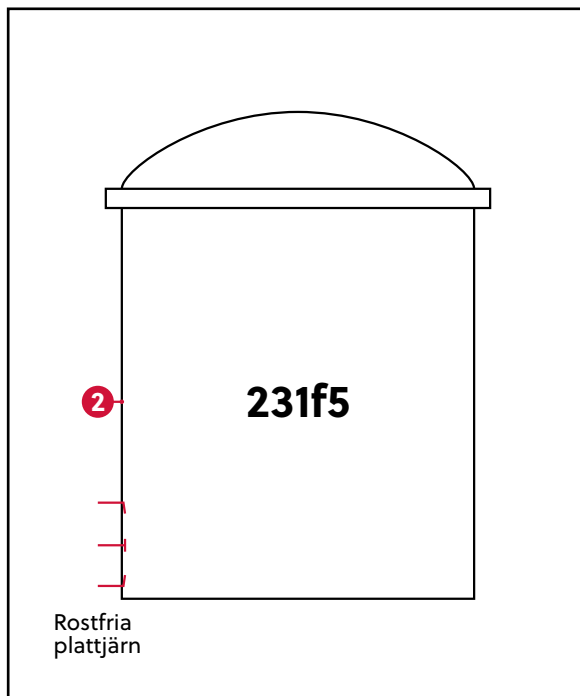
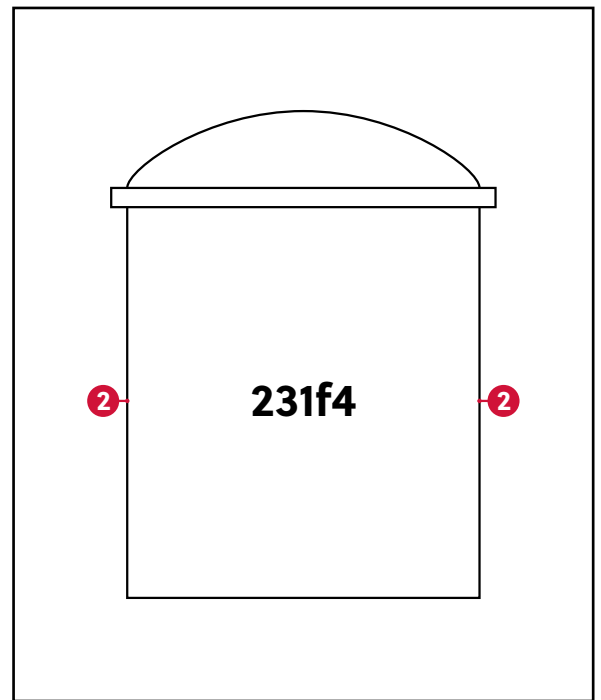
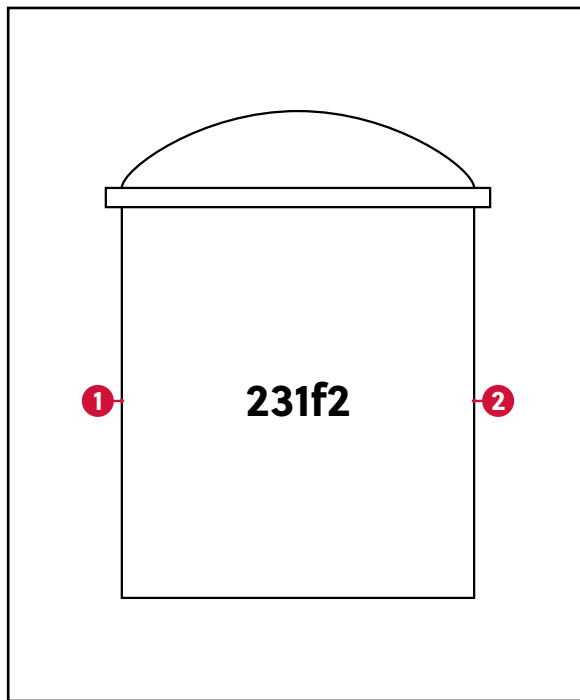
III

II

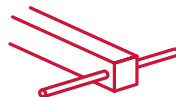
I

Ritning över sektionsindelning och använda benämningar på öppningar

1

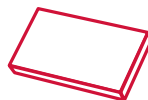
Rostfritt fyrkantsstål med rostfritt rundstål

2

Rostfritt rundstål

3

Rostfri "kil"

Före

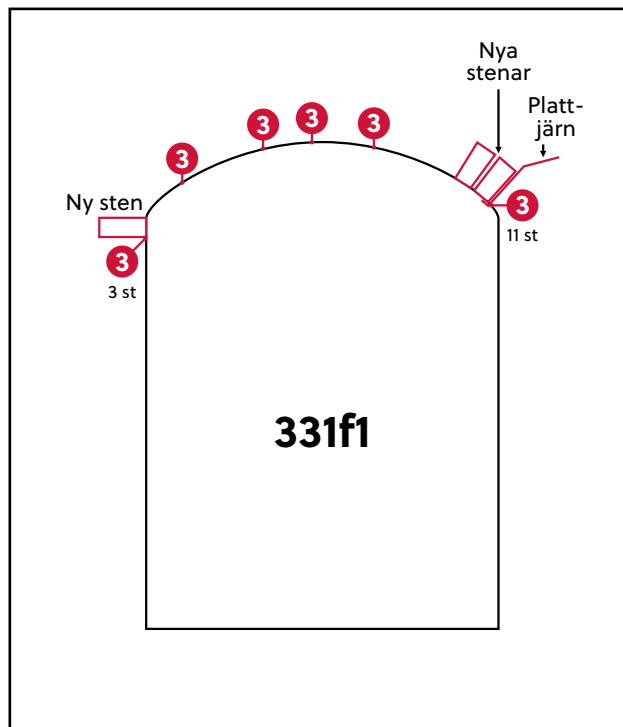
- 1
- 2
- 3

Efter

Efter

Efter

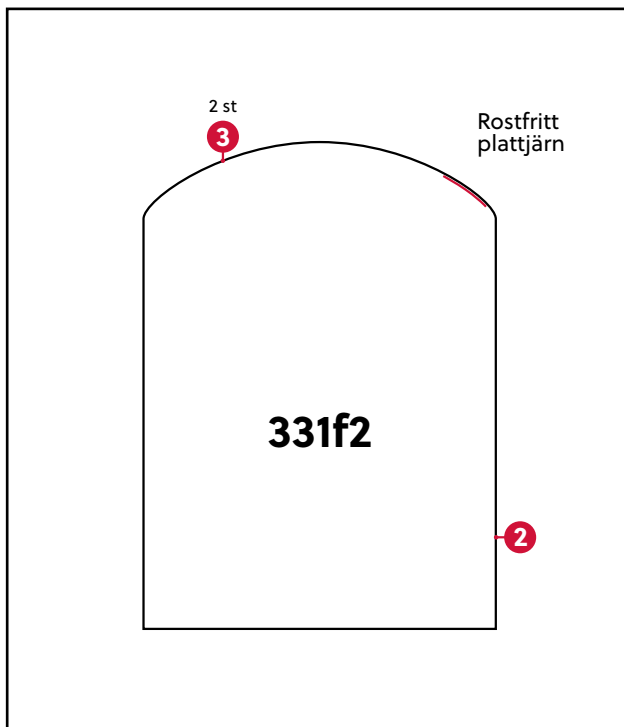
Rostfritt fyrkantsstål
med rostfritt rundstål

Rostfritt rundstål

Rostfri "kil"

Före

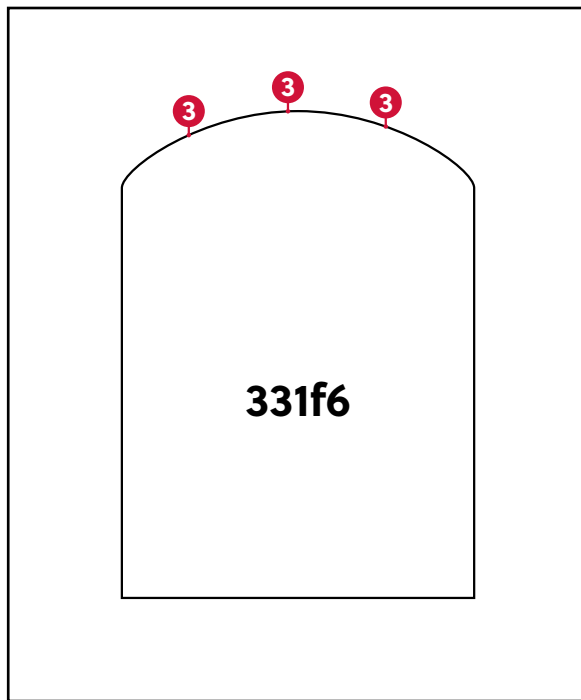
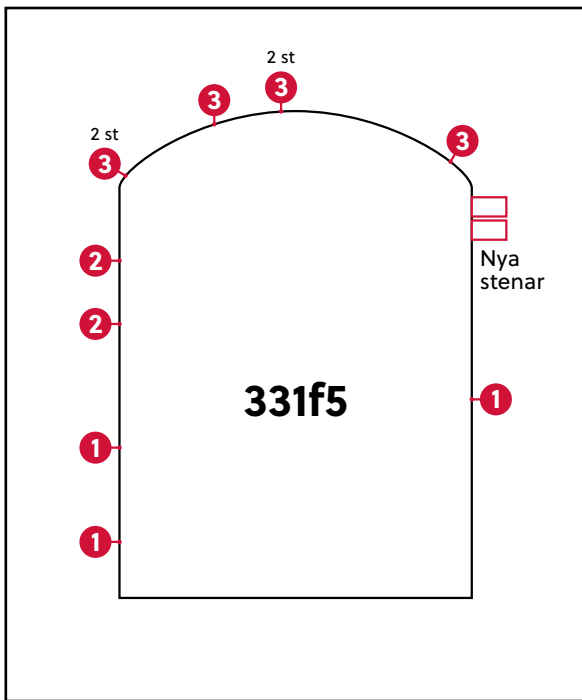
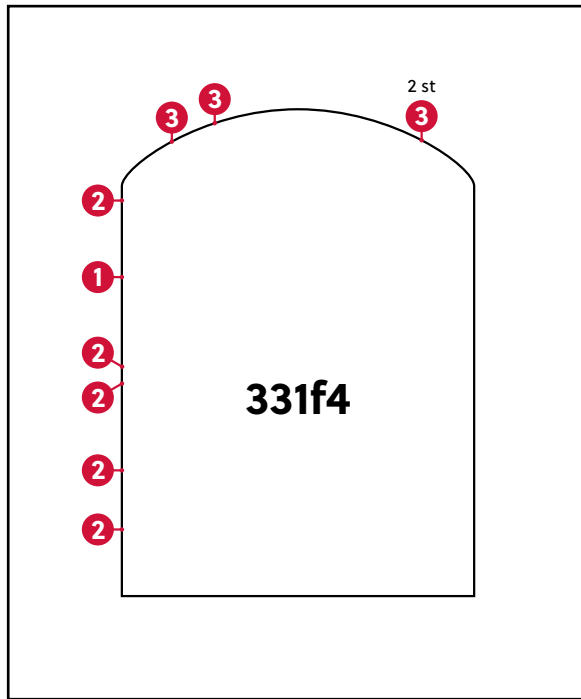
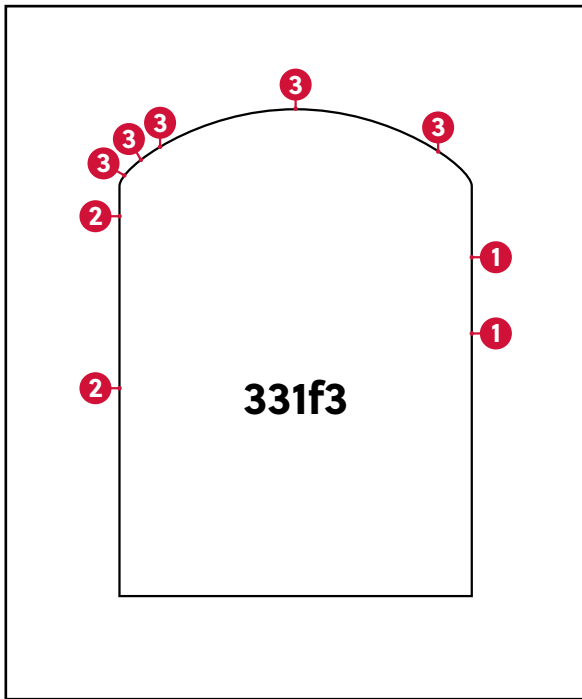
Efter

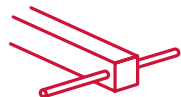
Efter

Efter

1

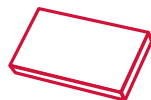
Rostfritt fyrkantsstål med rostfritt rundstål

2

Rostfritt rundstål

3

Rostfri "kil"

331f3

Jungfrutornet före renovering, fasad åt väster.

Jungfrutornet efter genomförd renovering, fasad åt väster.

1. Jungfrutornet före renovering, fasad åt väster.

2. Jungfrutornet efter genomförd renovering, fasad åt väster.

3. Jungfrutornet före renovering, fasad mot Gamla borggården.

4-5. Jungfrutornet eftergenomförd renovering, fasad åt Gamla borggården.

Jungfrutornet före renovering, fasad åt väster. Igensatt fönsteröppning 131 f2x, sektion III.

Jungfrutornet före renovering, fasad åt väster. Igensatt fönsteröppning 131 f2x, sektion III.

Nya kungshuset, fasad mot väster före renovering. År 1963 förstärktes grunden och delar av byggnaden med sprutbetong. I mitten av bilden återfinns sprutbetong som runnit ut mellan stenarna. Stenarna ser ut att vara helt instabila men är i själva verket helt fixerade.

Nya kungshuset, fasad mot väster samma murparti som ovan men efter genomförd renovering.

1. Nya kungshuset, fasad mot väster efter renovering. Fönsteröppning 152 f1, sektion IX. Den yttre ekplankan är ny. Foto underifrån.

2. Nya kungshuset, fasad mot väster efter renovering. Fönsteröppning 152 f1. Den yttre ekplankan är ny och den är skruvad väl synligt för att lätt kunna bytas om så behövs i framtiden.

3. Jungfrutornets fasad mot väster före renovering. En av fasadstenarna har en ovanlig typ av skada, något som ser ut som en krosskada. Vad kan ha orsakat skadan? Är det en naturlig förändring som orsakat frostsprängningen eller har en projektil orsakat deformationen?

4. Jungfrutornets fasad mot väster efter genomförd renovering. Det finns ett flertal bevarade rester av utstickande rundvirke som från början varit delar av en byggnadsställning. Just det faktum att rundvirket aldrig huggits av i fasadlivet indikerar att byggnadsställningen fick förfalla på plats istället för att rivras efter ett fullgjort arbete.

5. Nya kungshuset, fasad mot väster före renovering.

6. Nya kungshuset, fasad mot väster efter genomförd renovering.

5

6

Det hydrauliska kalkbruket används till fogning.

Efter det att man fogat muren med kalkbruket så återkommer muraren efter 4 till 6 timmar och eftertrycker fogen för att säkra en bra tätning mot stenen.

Sektion III. Slutbesiktning av arbetet med Jungfrutornet och Nya kungshuset. Besiktningsman Mikael Gustafsson från Ingenjör-firman M. Gustafsson AB i förgrunden. Till vänster beställare Ulrica Hilliam från Statens fastighetsverk och till höger Mattias Griffin från entreprenören RM Bygg.

Adress Box 104,
S-392 21 Kalmar

Telefon 0480-45 13 00

E-post info@kalmarlansmuseum.se
Webb kalmarlansmuseum.se

